

Chytrá domácnost ulehčuje ženám jen zřídka, ovládají ji v naprosté většině muži

Nina Fárová, Petr Bittner

Za posledních 100 let pokročil vývoj technologií mílovými kroky, objem domácích prací se ale nezmenšil. Péče o klasickou domácnost je navíc vytrvale genderově vychýlená na úkor žen. Jaký potenciál změnit nezměnitelné mají chytré technologie? Petr Bittner se ptal socioložky Niny Fárové.

Ulevují nové technologie ženám od jejich odvěkého údělu? Anebo jim přináší další výzvy? Je tzv. „chytrá domácnost“ genderově spravedlivější než domácnost tradiční?

Na první dobrou by se chtělo říct, že nám technologie usnadňují život a všechno je lehčí. Bohužel výzkumy ukazují, že to tak není. Podle řady z nich nové technologie nejenže nepřináší genderově spravedlivější domácnost, ale naopak genderové nastavení domácnosti ještě utvrzují. Hlavním důvodem je, že v chytrých domácnostech zůstává vychýlená moc jednoho vůči druhému.

Nejde o explicitní uplatňování moci v podobě příkazů ve stylu „udělej tohle“. Můžeme si představit typickou situaci, kdy muž vybere a koupí novou technologii, přinese ji domů, začne ji instalovat a získává určitou výhodu a potažmo i moc nebo kontrolu nad novým prvkem domácnosti, protože hlavně on se o tuto technologii stará. Nedá se samozřejmě říct, že je tomu tak vždy a všude, ale je to pořád nejčastější scénář.

Existují data, která by ukazovala, jak velký je to fenomén?

Jelikož jde o novou výzkumnou otázku, s daty je trochu problém. Víme, že model chytré domácnosti se poměrně dramaticky rozšiřuje. Podle jednoho z posledních průzkumů portálu statista.com je v České republice okolo 90 tisíc chytrých domácností. Robustnější data nám chybí, nejbližší jsou tomu data Českého statistického úřadu, která ukazují kolik domácností v Česku používá internet nebo chytrou televizi. Např. v Německu víme, že prvky chytré domácnosti používá cca 5 % populace. V USA nebo v některých asijských zemích jsou ale tato čísla řádově vyšší.

Technologie v domácnosti přináší a ovládá muž v naprosté většině případů, naprostá většina žen s nimi naopak takřka nenakládá.

Problém těchto dat je, že většinou nejsou rozdělená podle genderu. Kvalitativní výzkumy ale ukazují zřejmý trend: technologie v domácnosti přináší a ovládá muž v naprosté většině případů, naprostá většina žen s nimi naopak takřka nenakládá.

Co by bylo třeba zohlednit, aby technologie dokázaly genderové rozdíly v domácnosti více balancovat?

Můžeme uvažovat o dvou cestách, které by bylo žádoucí kombinovat. První je bezesporu samotná výroba pro ženy přístupnějších technologií. Je možné se více ptát na jejich potřeby a preference. Často se totiž hovoří o tom, že ženy si musejí budovat nové kompetence, aby technologiím více porozuměly - to je ale podle mě trochu mýlka. Měli bychom razit spíše přístup, kterému se říká „fixing tech, not women“ („napravujeme technologie, nenapravujeme ženy“). Jinými slovy, neříkejme ženám, že jsou neschopné, pokud jde o zacházení s technologiemi, ale vyrobme takové technologie, se kterými bude jednodušší zacházet.

Druhou cestou je odstraňovat nerovnost ve vztahu žen k technologiím už od útlého věku. Cíleně je motivovat, naučit je hrát si s technologiemi, budovat pozitivní přístup. Vidíme to nejčastěji na příkladu počítačových her, kdy kluci od malička řeší, jaký mají počítač, co umí a jak se ovládá. Z toho pak vyrůstá úplně nový typ kompetence, která se od začátku u holek tolik neřeší.

Co v tomto ohledu ukázal tvůj výzkum v USA, přímo v srdci technologického vývoje v San Franciscu?

Šlo o pilotní výzkum, spíše mapující novou problematiku. Chtěla jsem využít toho, že jsem v Silicon Valley, kde se můžu bavit přímo s lidmi, kteří ty technologie vyvíjejí nebo prodávají.

Tamní trh je hodně rozvinutý, chytrá domácnost je tu standardem i mezi běžnou populací. Já jsem se chtěla nejdřív pokusit zmapovat prostředí – jaké máme technologie v domácnosti, co je dnes považováno za moderní, kam se vyvíjí trh, co lidé používají, na co jsou zvyklí. Z výzkumu pak vyplynula další zjištění. Třeba to, že prodejci chytrých technologií převážně zdůrazňují komfort, coby hlavní účel svých výrobků. Snižování množství domácí práce nebo konkrétní typ práce, kterou daná technologie zastane, není zas takovou prioritou.

Prodejci chytrých technologií převážně zdůrazňují komfort, coby hlavní účel svých výrobků. Snižování množství domácí práce nebo konkrétní typ práce, kterou daná technologie zastane, není zas takovou prioritou.

Zaujalo mě ale třeba například, že rozhovorů s některými ženami bylo patrné, že technologie používají jinak. Oceňují např. chytré hodinky, protože jim pomáhají v takových těch zpravidla ženami zakoušených situacích, jako jsou plné ruce tašek a dětí. Všechny tyto poznatky v současnosti rozvíjíme v projektu SmartUp financovaného evropských schématem CHANSE, kde provádíme etnografický výzkum v českých, německých a polských domácnostech.

Jak koncept chytré domácnosti vnímají samotné ženy? Není boom chytrých technologií v domácnosti jen dalším projevem kutilství, kterým zpravidla muži realizují svůj příspěvek k chodu domácnosti, aniž by často měli přesnější představu o tom, co takový chod domácnosti obnáší a potřebuje?

Je to dobrá otázka, na kterou ovšem dosud nemáme uspokojivou odpověď. Máme totiž stále vychýlenou perspektivu, které se tak docela neubrání ani náš výzkum. Naskakujeme zkrátka na ty tradiční definice chytré domácnosti, které nás vedly tou klasickou cestou, kdy muž ovládá chytré technologie. Ženskou perspektivu práce s chytrými technologiemi tak nemáme moc podchycenou. Existuje ale např. výzkum Kathariny Graf, která se zaměřila na chytré kuchyně, a ten koncept „chytrosti“ si definovala jinak. Může to být třeba i chytrý telefon pro vyhledávání receptů. Anebo thermomix.

Thermomix?

To u nás lidi zatím moc neznají. I pro mě to byla novinka. Je to taková obří mašina za desítky tisíc, která člověku připraví celé jídlo, např. kaše, rizota, polévky. To je něco, co ženám reálně pomáhá. Co si pod pojmem chytrá domácnost tradičně spojujeme, jsou často věci, které ženy vlastně moc nezajímají nebo je tolik nepoužívají. Proto vůči nim bývají vyloženě hostilní, anebo je mají v zásadě rády, ale je to spíš milé zpestření, než něco, bez čeho by se neobešly.

Jedna respondentka se nám svěřila, že v případě, že by se jejímu muži nedejbože něco stalo, tak by si přála velké červené tlačítko, které by všechno vrátilo zpátky do offline. V současném výzkumu jsme se tedy začali žen ptát, co by si vlastně přály. Jejich partneři se na to často neptají, spíš sami přichází s již předem vymyšleným řešením, které požadavky žen tolik neřeší. Nikdy nezapomenu, jak jsem odcházela od jedné respondentky se imaginárním seznamem, který bych pak měla poslat jejímu partnerovi. Obsahoval spoustu drobností, o kterých se mu již předtím svěřila, ale on jim nedával prioritu. Koupit nový typ modemu, anebo chytrou digestoř? To jsou volby, které souvisí s kontrolou nad domácností.

Takže muži raději nakupují věci, které jsou pro ně zajímavé nebo zábavné, než které by domácnost potřebovala?

Taky by se to tak dalo říct, pro muže je to často koníček. Anebo spíš přinášejí věci, o kterých si upřímně myslí, že pomůžou, ale reálně zas tolik nepomáhají. Dobrým příkladem jsou automatické vysavače. Často jsme se setkávali s tím, že žena byla sama doma s dětmi, všude po zemi hračky a nepořádek, do toho byl dům třeba dvoupatrový, takže chytrý vysavač pro ni nebylo moc funkční používat.

Já mám zkušenost s robotickým vysavačem v domácnosti s dítětem. Brzy jsem zjistil, že jeho spuštění musí předcházet manuální úklid všech věcí na podlaze. Do toho člověk v jednom kuse vysavač pronásleduje a tu a tam mu nastaví nohou bariéru, aby jel tam, kam má. Stává se z něj spíš taková obsluha stroje, než jeho pán. Stejně pořád někdo musí uklidit.

Technologie nám často ulehčí tu opravdu těžkou manuální práci, jako je právě vysávání, vytírání, praní. Ale někdo to musí douklidit, pověsit, předpřipravit. Je na místě se pak ptát, jestli bychom potřebovali opravdu pokaždé mít uklizenou každou maličkost, kdybychom nemuseli připravit plochu pro robotický vysavač. Je to jeden z příkladů toho, jak chytrá technologie přináší komfort v jedné oblasti, ale přidává novou práci či nový standard v domácnosti.

Když se podíváme do historie, tak automatická pračka je příkladem technologie, od jejíhož vstupu do domácnosti se očekával velký úbytek času stráveného domácí prací. Ale nebylo tomu tak. Co stojí za tzv. Cowan paradoxem, jak je podle autorky výzkumu tento fenomén nazýván?

Socioložka Ruth Schwartz Cowan ve svém slavném výzkumu z roku 1980 zkoumá vývoj domácnosti hluboko do historie, od prvních kamen se dostává až do 60. a 70. let. Její kniha se příhodně jmenuje *More Work for the Mother* (Víc práce pro mámu). Uvedu z ní méně skloňovaný příklad, čištění kobereců. Na začátku 20. století byl jeden velký koberec, který bylo čas od času potřeba vyklepat. Zavolaly se děti, přišli chlapi z vedlejšího domu, kteří ten těžký koberec vynesli ven a tam ho děti s plácačkami vyklepávaly, žena mezitím vytřela. Pak přišel klasický vysavač. A co se změnilo? Muži nejsou zapojení, děti nejsou zapojené, dělá to sama žena a musí to

udělat na mnohem větší ploše, protože se rozšířila móda koberců ve všech místnostech.

A zvýšily se hygienické standardy. Koberce se klepaly třeba jednou za měsíc, ale zkusme si představit, že bychom dnes měsíc nevysávali. Změnil se zkrátka standard. A s příchodem průmyslové revoluce, kdy ženy začaly mnohem více zůstat doma, přibývala jim poměrově domácí práce, která navíc vlivem zvyšování nároků nabobtnávala sama o sobě.

Kromě hygienických standardů se dnes zároveň zvyšují i ty rodičovské, hovoří se o tzv. intenzivním mateřství, takže pokud vám technologie ušetří čas, neměl by ho rodič investovat do odpočinku, ale do péče o děti a jejich rozvoje.

U pračky to je podobně. Ne že by pračka nepřinesla zjednodušení procesu, dřív bylo ale praní spíše komunitní záležitostí. Opět se zapojovaly děti, ženy chodily prát skupinově. Dneska si pereme samy doma, musíme to také samy vytřídit, naházet to tam, pověsit. A s dětmi člověk pere pomalu obden. Čili ano, čas se s technologiemi ušetří, ale je potřeba se ptát, komu? Kromě hygienických standardů se dnes zároveň zvyšují i ty rodičovské, hovoří se o tzv. intenzivním mateřství, takže pokud vám technologie ušetří čas, neměl by ho rodič investovat do odpočinku, ale do péče o děti a jejich rozvoje.

Pokračují tedy nové technologie v tomto trendu?

Nové technologie přináší nový typ konfliktů. Pokud je vychýlené užívání technologií, je vychýlená i zodpovědnost za jejich efektivitu. Když vám někdo vykrade dům, a vy máte obyčejný zámek, budete pravděpodobně naštvaní na zloděje. Když se vám do domu někdo vloupá, a vy máte zámek chytrý, bude naštvaní i na toho, kdo tuhle technologii přinesl, o to víc v případě, kdy jste s tím třeba vy sami na počátku nesouhlasili.

Proč zrovna domácnost tak odolává pokroku v genderové rovnosti? Je to tím, že je tak úzce spjatá s péčí, anebo tam jsou další faktory?

Domácnost není jen manuální práce, ale i mentální – péče, příjemná atmosféra, partnerství, bezpečný prostor. Tyto věci se nedají dost dobře outsourcovat. Jenže v rámci genderově rozděleného řádu, ve kterém žijeme, máme stále podobné spektrum péče spojené s ženskou rolí.

Druhý důvod je možná ještě zásadnější. Takové rozdělení rolí je totiž v současném systému ekonomicky výhodné. Tato nezhodnocená práce díky tomu zůstává pro stát a společnost extrémně levná. Za kompletní péči o domácnost by člověk musel platit služebnictvo, což by vyšlo draž než rodičovský příspěvek. Kromě toho domácí práce zakouší podobný osud jako pečující profese. Nedostává se jí náležitého ohodnocení.

Máme tedy jako společnost usilovat o to, aby byla péče brána jako práce a mohla si nárokovat náležité pracovní ohodnocení? Nevede v kontextu stárnutí populace a nárůstu počtu lidí, o které je třeba pečovat, ta cesta spíš např. přes základní nepodmíněný příjem? Ten by umožnil uznat péči její svébytnost v rámci moderní společnosti a vytvářet prostor pro to, o co jde lidstvu odjakživa: žít v pospolitosti, sdílet svět bez existenčních hrozeb a pečovat o sebe navzájem.

Péče je bezesporu v mnoha ohledech práce, ale tím se její význam a charakter nevyčerpává. Proto mám za to, že

nedává smysl ji celou reformulovat a brát ji jako další druh práce. Teoretičky a teoretici péče dlouhodobě poukazují na to, že to zkrátka není jedno a totéž.

Měli bychom péči více politizovat a stavět ji jako ústřední kategorii v politice, vzdělávání i jinde.

Redefinovat péči čistě jako práci by jen přispívalo k patriarchálnímu nastavení světa, kdy člověk svou práci prodává na trhu, je oceňována podle výkonu a lze ji libovolně outsourcovat. Jenže péči tak úplně outsourcovat nelze. Měli bychom péči více politizovat a stavět ji jako ústřední kategorii v politice, vzdělávání i jinde. Vynesla by pak v našich hodnotových žebříčcích výše hodnoty, které jsou s ní spojené, jako třeba solidarita. Posilování pozice péče ve společnosti má potenciál měnit svět a zlepšovat život ženám.

A jak do těchto úvah pak vstupují technologie? Existují pilotní výzkumy, které se pokoušejí zavádět „pečující“ roboty např. v domovech pro seniory nebo léčebnách dlouhodobé péče. Může v konečném důsledku technologie nahradit péči?

Domnívám se, že nemůže. Že jde právě o pokračování té úvahy „pokud je péče práce, pojďme ji zkusit automatizovat“. Seniorky a senioři to mají jako zpestření, určitě to v něčem může pomoci. Jeden takový výzkum u nás dělala třeba Lucie Vidovičová. Ale péči jako takovou prostě automatizovat nejde, protože obsahuje mezilidský, solidární element.

Důležitost a výjimečnou roli péče v našich životech nám ukázala pandemie covidu. Politicky její význam dostaly do popředí také velké světové lídryně typu Jacindy Arden, které oproti svým mužským protějškům vnášely do řešení velkých krizí právě solidární, pečující prvek. Vidíme, že to má smysl a že je našim úkolem dostávat péči do dalších sfér. Jak bude posilovat její role, tak se bude i proměňovat společnost.

Politická teorie nás učí, že každé místo, o které se vede politický či kulturní spor, obsahuje nějaký uzlový bod, antagonismus, v srdci toho sporu, o kterém se zpravidla nemluví, a proto ani neví, a ten pak v dané oblasti brání významnějšímu společenskému pokroku. Co by mohlo být takovým bodem ve sporu o charakter dnešní domácnosti?

Pro mě zůstává klíčovou kategorií uznání, v tomto případě uznání domácí práce a péče, individuální i společenské. Uznání stále chybí i proto, že tu práci stále odvádí převážně ženy. Jde o jádro chodu domácnosti, které zůstává skryté v reprodukováných předsudcích o genderových rolích a vlohách. Pomohlo by tedy také zbavit se genderových škatulek.

Co všechno by takové uznání zahrnovalo? A co pro to můžeme kromě osvěty dělat?

Určitě reálné finanční odměnění. Musíme si přestat hrát na to, že péče je “poslání”, jemuž by měla stačit poklona a drobný peníz. Nejlépe by se uznání mělo projevit ve spravedlivější dělbě. Úklid, vaření a péče o děti jsou základní činnosti, které stále dělají v drtivé většině domácností ženy. Jako snad v žádné jiné oblasti tu platí, že by měl každý začít u sebe. Když muž přijme svůj díl péče, situace se může posouvat.

Na politické úrovni jsou to stále ty podmínky pro rodičovství, dostupné školky apod.

Naznačila jsi, že domácnost není jen technická záležitost, jen domácí práce, ale taky péče a další těžko vyčíslitelné hodnoty. Slovo, které tuto dimenzi vyjadřuje, by mohlo být „domov“. Co by měl podle tebe takový domov splňovat?

Výzkumnou definici asi nabídnout neumím. Osobně ale můžu říct, že je to pro mě prostor, kde se cítím dobře a bezpečně, a který sdílím s lidskými (i nelidskými) aktéry, kteří mi ho pomáhají budovat. Nelidskými aktéry myslím technologie nebo domácí zvířata. Jsem technooptimistka, ale mám se na pozoru před odvrácenou stranou technooptimismu, které se říká “techno-solutionism”, což je představa, že technologie za nás všechno vyřeší. Bohužel tenhle pohled ve vztahu k technologiím dnes spíše převládá a nejvíc se investuje v oblastech dohledu, sběru a prodeje dat. Pokud by měl tento přístup k technologiím vyhrát, pak bych musela být techno-pesimistkou.

Když slyším to klišé, že technologie nejsou dobré ani špatné a že jsou jen prostředkem, jsem třeba v případě domácností na vážkách. Nevím, jestli je lze ještě takhle pojímat, protože jsou už natolik integrované do našeho života a každodenního chodu domácnosti, že to nelze úplně oddělit. Když nová technologie vstupuje do domácnosti, nedělá revoluci, nemění zaběhlé pořádky, ale naskakuje na ně.